

Izabela Grabowska
SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny
Ośrodek Badań nad Migracjami UW

Justyna Sarnowska
SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny
<https://doi.org/10.18778/1733-8069.13.3.01>

Transnarodowe wielostanowiskowe jakościowe badanie powtórzone w migrujących społecznościach lokalnych

Abstrakt Poakcesyjne migracje międzynarodowe Polaków obserwowane na poziomie lokalnym są procesami komplementarnymi względem szerszych zmian społecznych. Mogą stanowić istotny komponent tak zwanej miękkiej modernizacji i są możliwe do dostrzeżenia wówczas, gdy w badaniach zostaną uwzględnione niematerialne, pozafinansowe zasoby transferowane przez migrantów między wysyłającymi i przyjmującymi lokalizacjami. W literaturze zostały one określone jako społeczne przekazy migracyjne (*social remittances*) i najbardziej efektywnie mogą być badane na poziomie norm, wartości, idei, umiejętności oraz praktyk społecznych przywożonych z zagranicy do lokalnych społeczności. Aby je empirycznie uchwycić, jak pokazuje analiza zawarta w tym artykule, warto jest zastosować nowe podejście metodologiczne, które zostało określone jako transnarodowe wielostanowiskowe jakościowe badanie powtórzone lub podłużne (*transnational multisited longitudinal study*). Opis procedury metodologicznej został zilustrowany empirycznymi przykładami pochodzącymi z wybranych migrujących społeczności lokalnych w Polsce. Zastosowanie takiego podejścia metodologicznego daje możliwość wejścia w głąb istoty procesów migracyjnych na poziomach mezo i mikro oraz odczytania roli jednostek i grup w tych procesach.

Słowa kluczowe badanie jakościowe powtórzone, transnarodowość, badania wielostanowiskowe, migracje, społeczne przekazy migracyjne (*social remittances*)

Izabela Grabowska, socjolog i ekonomista specjalizująca się w zagadnieniach migracji, rynku pracy, karier zawodowych i transferu kompetencji; profesor nadzwyczajny w Uniwersytecie SWPS oraz Kierownik Interdyscyplinarnych Studiów Doktoranckich Uniwersytetu SWPS, współpracuje także z Ośrodkiem Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego, członkini Board of Direc-

tors i Executive Board Sieci Naukowej IMISCOE, więcej na: www.izabelagrabowska.com.

Adres kontaktowy:

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny
ul. Chodakowska 19/31, 03-815 Warszawa
e-mail: izabela.grabowska@swps.edu.pl

Justyna Sarnowska, doktorantka na Interdyscyplinarnych Studiach Doktoranckich SWPS Uniwersytetu Humanistycznospołecznego, socjolog specjalizująca się w zagadnieniach związanych z badaniami nad młodymi w różnych fazach cyklu życia i absolwentami szkół wyższych; przygotowuje rozprawę doktorską na temat socjalizacyjnej roli migracji we wchodzeniu na rynek pracy; od 2015 jest asystentem ośrodka badawczego Młodzi w Centrum Lab

Uniwersytetu SWPS; w 2014 została wyróżniona Nagrodą im. Floriana Znanieckiego PTS za pracę magisterską na temat absolwentów nauk społecznych na rynku pracy.

Adres kontaktowy:

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny
ul. Chodakowska 19/31, 03-815 Warszawa
e-mail: jsarnowska@swps.edu.pl

Z rozszerzeniem Unii Europejskiej o Polskę w maju 2004 roku łączy się jedna z największych fal wyjazdowych Polaków. Główny Urząd Statystyczny (GUS 2016) szacuje, że w końcu 2015 roku około 2 397 tysięcy mieszkańców Polski przebywało czasowo za granicą. W stosunku do roku 2014 odnotowano wzrost o ponad 3%. Część z tych osób pozostawała w ruchu, cyrkulując pomiędzy miejscem pochodzenia i zamieszkania bądź też do niego wracając, co umyka statystykom UE ze względu na swobodę przepływu osób. Poakcesyjni migranci z Polski są raczej młodzi, raczej dobrze wykształceni i pochodzą zarówno z dużych i średnich miast, jak i małych miast i wsi. W pierwszej fali wyjazdowej, jak pokazali Izabela Grabowska-Lusińska i Marek Okólski (2009), ponad 40% migrantów pochodziło ze wsi, a prawie 20% z małych miast od 5 do 50 tysięcy mieszkańców.

Czas, który upłynął od wstąpienia Polski do UE – ponad dekada – jest wystarczający, aby zastanowić się, jakie są powiązania pomiędzy migracją a „tkanką społeczną” lokalnych społeczności, które rozciągnęły się ponad dotychczasowe granice państw narodowych i weszły w orbitę transnarodowości, tworząc tym samym nową przestrzeń społeczną dla swoich

zarówno migrujących, jak i niemigrujących mieszkańców (Levitt 1998; Faist 2000; Glick Schiller 2005).

Artykuł ten ma charakter metodologiczny. Jego celem jest zaproponowanie spójnej jakościowej metodologii badawczej określanej jako transnarodowe wielostanowiskowe jakościowe badanie powtórzone lub podłużne (*transnational multisited qualitative longitudinal study*), która w tym artykule została zilustrowana przykładami empirycznymi z małych miast w Polsce.

Artykuł składa się z czterech części. Pierwsza część dotyczy inspiracji teoretycznych, które pomogą w rozumieniu wieloaspektowych powiązań pomiędzy procesami migracyjnymi a zmianą społeczną w społecznościach lokalnych. Druga część dotyczy omówienia istoty metodologii jakościowego badania powtórzonego w naukach społecznych. Trzecia część dotyczy przeglądu badań wielostanowiskowych w badaniu migracji, z uwzględnieniem perspektywy transnarodowości. W czwartej części powyższe ujęcia zostaną powiązane w transnarodowe wielostanowiskowe badanie jakościowe powtórzone, zwane również podłużnym. Czwarta część artykułu będzie dotyczyła prezentacji wybranych wyników

badan empirycznych, głównie pochodzących z projektu Harmonia, pod tytułem „Dyfuzja kulturowa poprzez migracyjne przekazy społeczne pomiędzy Polską i Wielką Brytanią” (Narodowe Centrum Nauki, Harmonia, Grant nr 179068), w którym został zrealizowany cały cykl badawczy, i które najlepiej zilustrują sens i efekty wykorzystania transnarodowego wielostanowiskowego badania jakościowego powtórzonego. W podsumowaniu zostaną rozważone argumenty teoretyczne oraz metodologiczne za i przeciw stosowaniu tego typu podejścia metodologicznego w odniesieniu zarówno do zakończonego cyklu badawczego, jak i badania w toku.

Inspiracje teoretyczne

Społeczne efekty migracji są zjawiskiem mało uchwytnym na poziomie makro. Trudno jest jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, jakie są powiązania między zmianą społeczną a procesami migracyjnymi, których doświadczają współczesne społeczeństwa. Dlatego perspektywa społeczności lokalnych, a w nich poszczególnych migrantów i niemigrantów, wydaje się być płaszczyzną pozwalającą zobaczyć więcej, gdzie można uruchomić wyobraźnię socjologiczną (Mills 1959), zaobserwować ukryte powiązania pomiędzy procesami migracyjnymi, działaniami migrantów i zmianami społecznymi (bądź ich brakiem). Dlatego pochylenie się nad powiązaniem pomiędzy migracjami i życiem społeczności lokalnych, grup społecznych w nich żyjących, relacjami występującymi pomiędzy mieszkańcami na poziomach mezo i mikro może dostarczyć ciekawych wniosków.

Główną inspiracją teoretyczną do tej analizy była koncepcja społecznych przekazów migracyjnych

(*social remittances*) zaproponowana przez Peggy Levitt (1998), która powstała jako przeciwwaga dla pieniędzy migracyjnych (*economic remittances*) i mówi o tym, że migranci oprócz pieniędzy przekazują również normy, wartości, praktyki oraz kapitał społeczny. W proces ten zaangażowani są również niemigranci, którzy są potencjalnymi odbiorcami tych przekazów. Levitt (1998) pokazuje, że społeczne przekazy migracyjne są formą lokalnej dyfuzji kulturowej powiązanej z migracjami. Do tej pory społeczne przekazy migracyjne były badane głównie w odniesieniu do krajów rozwijających się, w ramach nierównych systemów migracyjnych (np. między USA i Azją, Ameryką Łacińską, Bliskim i Dalekim Wschodem; czy w ramach postkolonialnych powiązań krajów europejskich, jak Wielka Brytania, Holandia, Francja). Niewiele jest badań zgłębiających istotę społecznych przekazów migracyjnych w rozszerzonej UE, pomiędzy krajami tak zwanej starej UE 15 i krajami z bloku postkomunistycznego (np. Sandu 2010; Grabowska, Garapich 2016; Grabowska i in. 2017a).

Wyzwaniem w tego typu badaniach jest znalezienie takiego podejścia metodologicznego, które ukaże oddziaływanie migracji w zestawieniu na przykład z wpływem globalnych mediów i innymi formami globalnej dyfuzji kulturowej. My proponujemy zastosowanie transnarodowego wielostanowiskowego powtórzonego badania jakościowego.

Jakościowe badanie powtórzone w naukach społecznych

Jakościowe badanie powtórzone (*Qualitative Longitudinal Study, QLS*) w naukach społecznych jest ba-

daniem rozciągniętym w czasie, wykorzystującym spójnie różnorodne techniki i narzędzia metody jakościowej. Tego typu metodologia poprzez jakościowe soczewki pozwala uchwycić i zrozumieć procesy zmiany oraz ciągłości w życiu jednostek i grup¹. Czas jest narzędziem, dzięki i poprzez które jakościowe badania powtórzone są projektowane. Czas może być w różny sposób wbudowany w jakościowe badania powtórzone, w wymiarach zarówno przyszłościowym (prospektywnym), jak i przeszłościowym (retrospektywnym) (Neale 2012a; 2012b).

Jakościowe badanie powtórzone prospektywne łączy się z podążaniem za badanymi, obchodzeniem ich dookoła (*walk alongside*) w czasie rzeczywistym, kiedy ich życie po prostu się dzieje (Neale, Flowerdew 2003; Saldana 2003; McLeod, Thomson 2009). Takie podejście musi opierać się na więcej niż jednej fali badania, w której badacze obserwują te same osoby oraz grupy. Im więcej jest fal badania, tym więcej można uchwycić ciągłości i zmian w historiach biograficznych. Prospektywne jakościowe badanie powtórzone wydaje się być najbardziej oczywistą strategią uchwycenia zmiany w toku (Mills 1959). Takie podejście pozwala również na nawiązanie relacji z badanymi i dogłębne wejście w ich historie w odpowiednich momentach.

Natomiast jakościowe retrospektywne badanie powtórzone pozwala zbadać dynamikę procesów poprzez retrospekcję, spojrzenie do tyłu. Wywiady biograficzne, pamiętniki i listy pomagają w odtwo-

¹ Przegląd badań wykorzystujących jakościowe badania podłużne w naukach społecznych został przygotowany przez Hannah King i Briana Roberta (2015) w książce *Advances in Biographical Research*.

rzeniu zdarzeń z przeszłości i refleksji na ich temat (Neale 2012a; 2012b).

Oba podejścia mogą zostać wykorzystane w jednym badaniu jakościowym. Ważne jest jednak ich zrównoważenie. O ile duże panelowe badania ilościowe wymagają zadania określonej baterii pytań w określonych odstępach czasowych (Ruspini 2002), o tyle jakościowe badanie powtórzone jest elastyczne, a jego intensywność może następować w nierównomiernych odstępach czasowych, w zależności od dostępności badanych i zasadności zbierania materiału empirycznego w danym czasie. Ważne, aby badacz był świadomy tego, że każda kolejna fala badania powinna wynikać z poprzedniej (Smith 2003), zwłaszcza w przypadku budowania skumulowanych trajektorii w poszczególnych studiach przypadków lub w poprzek zebranego materiału.

Jakościowe badanie powtórzone (QLS) wpisuje się w tradycje interpretatywizmu, nadając mu szczególny charakter (Ritchie, Lewis 2003). Wykorzystuje podejście pogłębione, przyglądając się jednocześnie, jak osoby i grupy tworzą swoje doświadczenia i świat społeczny. W centrum jakościowego badania powtórzonego leży podmiotowe sprawstwo ludzi, które łączy się ze zdolnościami do działania, angażowania się, dokonywania wyborów, oddziaływania na życie własne i innych (Grabowska-Lusińska 2012; Grabowska 2016). W jakościowym badaniu podłużnym sprawstwo i subiektywność mogą być rozumiane w sposób dynamiczny. QLS skupia się na poznaniu, jak ludzie realizują swoje sprawstwo, w jakich warunkach sprawstwo jest uruchamiane, a w jakich nie, jak ludzie poddają się warunkom strukturalnym, i jak im próbują

przeciwdziałać. Subiektywność podlega cały czas zmianom w toku interpretacji i reinterpretacji rzeczywistości społecznej. Przeszłość i przyszłość są oglądane przez soczewki teraźniejszości. Tylko poprzez czas jesteśmy w stanie zaobserwować relacje pomiędzy strukturą i podmiotowym sprawstwem, biografią i historią, poziomami mikro i makro (Neale, Flowerdew 2003).

W badaniach jednorazowych zwykle mamy do czynienia ze stop-klatką z życia społecznego jego uczestników. Jakościowe badanie powtórzone łączy te klatki w jeden film społeczny, który pokazuje wewnętrzną logikę zmian, jak one są tworzone i doświadczane. Jednym z najbardziej znanych programów badawczych z zakresu jakościowych badań powtórzonych w naukach społecznych były badania „Timescapes” realizowane w University of Leeds, kierowane przez profesor Bren Neale². Program ten był inspiracją w prezentowanych w tym artykule własnych projektach badawczych³. Program badawczy Neale został osadzony w paradygmacie biegu życia (*life course*). W „Timescapes” nie koncentrowano się jednak w żaden sposób na doświadczeniach migracyjnych. Poszczególne badania dotyczyły różnych aspektów biegu życia: nastoletnich ojców; rodzeństwa i przyjaciół; podążania za młodymi od bycia nastolatkami do wchodzenia w dorosłość; bycia matką w XXI wieku; męskości, tożsamości i ryzyka; pracy i życia rodzinnego; wy-

miany międzypokoleniowej; najstarszego pokolenia w świetle dynamicznie zmieniających się struktur rodzinnych.

Jednym z ostatnich przykładów społecznych podłużnych badań jakościowych, z dodatkowym elementem badań w działaniu (*action research*) zrealizowanych w Polsce, jest projekt „Zdrowy Kontakt”, który zakładał dwukrotne przeprowadzenie wywiadów częściowo ustrukturyzowanych ze studentami psychologii. Pomiędzy pierwszym i drugim wywiadem uczestnicy badania podejmowali wolontariat na oddziale geriatrycznym (Kałwak i in. 2017). Badanie to jest przykładem ewaluacji doświadczenia wolontariatu w życiu studentów psychologii.

Studia migracyjne dopiero od niedawna sięgają do metodologii jakościowego badania powtórzonego. Można odnotować dwa programy badawcze, które zastosowały tę metodologię. Był to projekt „Migrants’ careers and aspirations”, zrealizowany w Trinity College Dublin (Krings i in. 2012), którego celem było uchwycenie zachowań powiązanych z mobilnością społeczną i przestrzenną tak zwanych nowych migrantów na przykładzie Polaków. Projekt rozpoczął się w czasie gospodarczej prosperity, a zakończył się w czasie globalnego kryzysu gospodarczego, który silnie oddziałł na Irlandię, co dało badaczom unikalną możliwość uchwycenia realnych zmian społecznych z perspektywy indywidualnych doświadczeń biograficznych (Krings i in. 2012). W projekcie zrealizowano sześć fal badania w krótkich 3–6 miesięcznych odstępach czasowych. Było to związane z dynamicznie zmieniającym się kontekstem społeczno-gospodarczym,

wywołanym przez światowy kryzys finansowy, który dotknął Irlandię, oraz podejmowaniem, obok wiodących wątków, nowych zagadnień w każdej kolejnej fali badania, na przykład dotyczących różnych sektorów gospodarki. W toku trwania badania badacze podążali krok w krok za badanymi, także kiedy zdecydowali się wyjechać za ocean.

Drugim programem badawczym wykorzystującym jakościowe badanie powtórzone w studiach migracyjnych jest projekt Transforming „Migration: Transnational Transfer of Multicultural Habitus”, który jest realizowany w Uniwersytecie Humboldta w Berlinie i pyta o przeobrażenia habitusu w zetknięciu z różnorodnością Berlina, Monachium, Londynu i Birmingham oraz transferowania nowo pozyskanych zasobów kulturowych w ramach sieci społecznych, powiązanych zarówno z kosmopolityzmem, ale także z rasizmem i ksenofobią (Nowicka 2015)⁴.

Na mniejszą skalę jakościowe badanie powtórzone zrealizowała Paulina Trevena (2011). Badanie to dotyczyło młodych wykształconych Polaków podejmujących fizyczne prace w Londynie, określonych jako młoda polska inteligencja na emigracji. W toku dwóch fal badania, rozpatrując: (1) cel migracji, (2) postrzeganie ram czasowych migracji, (3) strategię działań podejmowanych na rynku pracy oraz (4) charakter mobilności, Trevena wyróżniła trzy typy młodych inteligentów z Polski pracujących w Wielkiej Brytanii: (1) dryfujący, (2) karierywicz i (3) zorientowany na oszczędzanie. Podłużny

charakter badania Trevena nie był zamierzony od początku jego projektowania, wyłonił się w trakcie postępowania badawczego (Ryan, Lopez Rodriguez, Trevena 2016) i był podyktowany potrzebą przyjrzenia się zmianom, jakich doświadczyli w swoich trajektoriach zawodowych młodzi wykształceni migranci z Polski. Spotykając po raz pierwszy swoich badanych, Trevena uchwyciła strategię podjęcia pierwszej pracy za granicą. Mając świadomość tymczasowości zebranych obserwacji i wyników oraz potencjalnych zmian, które mogły nastąpić w trajektoriach migracyjnych młodych, badaczka postanowiła powrócić do rozmówców po ponad czterech latach. Podążając za indywidualną ścieżką zawodową rozmówcy, ustaliła, jak potoczyły się losy 12 osób. Pracujący poniżej swoich kwalifikacji polscy inteligenci zmienili po latach swoją pozycję zawodową (Trevena 2010: 277). Ich motywacja do wyjazdu tuż po zakończeniu edukacji była spontaniczna, jednak ich pozostanie w Londynie, do którego się udali, zdawało się być już przemyślane podczas drugiego wywiadu (Trevena 2010: 282).

Kolejną egzemplifikacją zastosowanej metodologii QLS jest projekt finansowany przez Narodowe Centrum Nauki w programie Sonata Bis, pod tytułem: „Przejścia z edukacji na rodzimy i zagraniczny rynek pracy: rola lokalności, grup odniesienia i nowych mediów” (grant nr 300091)⁵. W projekcie zaplanowano trzy fale badania na lata 2016–2020 (szczegóły w: Grabowska i in. 2017b)⁶. Jednostkami do badania (*research unit*) są zarówno grupy

² Zob. <http://www.timescapes.leeds.ac.uk/> [dostęp 12 kwietnia 2016 r.].

³ (1) „Dyfuzja kulturowa poprzez migracyjne przekazy społeczne pomiędzy Polską i Wielką Brytanią” (Narodowe Centrum Nauki, Harmonia, Grant nr 179068); (2) „Przejścia z edukacji na rodzimy i zagraniczny rynek pracy: rola lokalności, grupy odniesienia i nowych mediów” (Narodowe Centrum Nauki, Sonata Bis, grant nr 300091).

⁴ Zob. <https://www.projekte.hu-berlin.de/de/transformig> [dostęp 12 kwietnia 2016 r.].

⁵ Doradcą w tym projekcie jest prof. Bren Neale, kierowniczka brytyjskiego programu badawczego „Timescapes”.

⁶ Zob. http://youth.swps.pl/wp-content/uploads/2017/04/YWP-No-5_2017.pdf [dostęp 13 maja 2017 r.].

rówieśnicze z czasów szkoły średniej (tzw. paczki przyjaciół), pochodzące ze społeczności lokalnych (miast do 100 tys. mieszkańców), jak i indywidualni migranci i niemigranci w tych paczkach (*movers and stayers*). Migranci są również wychwytywani do badania podczas ich pobytów za granicą. W projekcie dobrano społeczności lokalne miast do około 100 tysięcy mieszkańców ze względu na kryterium występowania szkół średnich w badanych lokalizacjach, które jest powiązane z doбором grup rówieśniczych z tamtych czasów (Grabowska i in. 2017b). Po analizie ruchów migracyjnych, rekonesansie w zakresie dostępności badanych i możliwościach rekonstrukcji paczek przyjaciół (potrzebny był tzw. odźwierny) wybrano Mielec w województwie podkarpackim, Słupsk w pomorskim i Puławy w lubelskim. Obok szkół średnich każde z dobranych miast ma dużego lokalnego pracodawcę (jako potencjalną alternatywę dla migracji) w postaci Specjalnej Strefy Ekonomicznej. Po zwiadzie w społecznościach lokalnych przystąpiono w pierwszej fali do kompleksowego mapowania (rekonstrukcji) paczek przyjaciół (w sieciach społecznych) z czasów szkoły średniej przy pomocy kuli śnieżnej. Mapowanie rozpoczęto od *ego* (kontakt alfa), czyli migranta i próbowano dalej odtworzyć wszystkich *alter* (kontakt beta), którzy znajdowali się w paczce przyjaciół *ego* z czasów szkoły średniej, zarówno z liceum ogólnokształcącego, jak i szkół zawodowych. Dało to możliwość stworzenia tak zwanej bezpośredniej populacji odniesienia oraz obserwowania biegu życia i zdarzeń biograficznych w trajektoriach osób o podobnym życiowym punkcie startowym. W ten sposób można było odtworzyć sekwencje edukacyjno-zawodowe młodych i wychwycić procesy wchodzenia

na rodzimy i zagraniczny rynek pracy. W każdej kolejnej fali badania trajektoria zawodowa badanego będzie uzupełniona o kolejne wydarzenia i sekwencje, co utworzy bieg zdarzeń biograficznych zarówno retrospektywnie, jak i prospektywnie. W pierwszej fali badania zrealizowano około 130 wywiadów z migrantami i niemigrantami tworzącymi paczki, diady i występującymi solo. Udało się zrekonstruować około 30 paczek przyjaciół z czasów szkoły średniej w trzech społecznościach lokalnych, które przy użyciu metodologii QLS będą obserwowane do 2019/2020 roku pod kątem wchodzenia na rodzimy i zagraniczny rynek pracy.

Na potrzeby ilustracji podejścia metodologicznego QLS prezentowanego w tym artykule wykorzystano jednak zakończony projekt badawczy finansowany przez Narodowe Centrum Nauki w programie Harmonia, pod tytułem: „Dyfuzja kulturowa poprzez migracyjne przekazy społeczne (*social remittances*) pomiędzy Polską i Wielką Brytanią” (grant nr 179068). W projekcie zrealizowano zwiad plus dwie fale badania. Badanymi byli zarówno niemigranci – tak zwani lokalni eksperci, jak i migranci w wybranych społecznościach lokalnych w Polsce oraz ci, którzy wyjechali z tych społeczności do Wielkiej Brytanii.

Transnarodowe badania wielostanowiskowe

Po dekadach długotrwałych badań etnograficznych w jednym miejscu etnografowie doszli do wniosku, że aby uchwycić wielość perspektyw badanego zagadnienia (*multi-optic*), potrzebna jest również re-

alizacja badań etnograficznych w kilku miejscach (Marcus 1995) jednocześnie bądź sekwencyjnie. Takie podejście daje możliwość budowania odniesień, porównań, a także uchwycenia baterii zmiennych określających specyfikę danej lokalizacji.

W studiach migracyjnych zaproponowano połączenie badań wielostanowiskowych z podejściem transnarodowym (np. Mazzucato 2008). Dzięki takiemu ujęciu metodologicznemu jesteśmy w stanie uchwycić transnarodowe trajektorie działań ludzi, ich grup odniesienia oraz społeczności w toku procesów migracyjnych, a także przyjrzeć się uwarunkowaniom lokalizacji pochodzenia i lokalizacji docelowych (Fauser 2017). Dodatkowo takie podejście daje możliwość uchwycenia społecznego świata pomiędzy obiema lokalizacjami (wysyłającą i przyjmującą), który do tej pory umykał badaniom społecznym. Anne White (2011) mówi wprost o społecznościach translokalnych, a nie transnarodowych, ponieważ ludzie przemieszczają się faktycznie z jednego lokalnego mikrokosmosu do innego, a ich punktem odniesienia nie jest kraj jako całość, ale właśnie lokalna przestrzeń, w której funkcjonują. Badania wielostanowiskowe wielokrotnie przeprowadzały zespoły z Ośrodka Badań nad Migracjami. Nie były to jednak badania powtórzone. Przywołać warto chociażby jeden z ostatnich projektów: „Niezakończone przejście migracyjne a starzenie się ludności w Polsce. Asynchroniczność przemian ludnościowych a zmiana formalnych i nieformalnych instytucji opiekuńczych” (por. Kielkowska i in 2016).

W swoim ostatnim tekście na temat wielostanowiskowych transnarodowych badań migracyjnych

Margit Fauser (2017) zachęca do stosowania podejścia *mix-method* w tego typu badaniach. Dzięki temu nasze poznanie badawcze transnarodowych przestrzeni społecznych pójdzie zarówno w głąb (jakościowe), jak i w szerz, wzajemnie się uzupełniając. Fauser (2017) zwraca uwagę na kompatybilność doboru badanych do obu typów badań.

Transnarodowe wielostanowiskowe jakościowe badanie powtórzone

W projekcie „Dyfuzja kulturowa poprzez migracyjne przekazy społeczne pomiędzy Polską i Wielką Brytanią” zastosowaliśmy połączenie omówionych powyżej: jakościowego badania powtórzonego z wielostanowiskowymi badaniami w przestrzeniach transnarodowych odnoszących się do społeczności lokalnych. Połączenie to spowodowało pozyskanie unikalnego materiału empirycznego i wypracowanie nowego podejścia metodologicznego. Wielostanowiskowe jakościowe badanie powtórzone dało nam możliwość obserwacji w czasie rzeczywistym oddziaływania migracji na badane społeczności lokalne. Takie podejście badawcze było możliwe dzięki symultanicznej współpracy zespołów badawczych w społecznościach lokalnych w Polsce i ich transnarodowych końcach w Wielkiej Brytanii, w czym przejawiał się transnarodowy charakter całego przedsięwzięcia badawczego (Grabowska i in. 2017a). Badacze byli w ciągłym kontakcie, informując się o pozytywnych kontaktach do różnego typu badanych zarówno w Polsce, jak i w różnych miejscach w Wielkiej Brytanii oraz o istotnych miejscach i wydarzeniach na mapach mentalnych migrujących i niemigrujących mieszkańców wybranych miejscowości.

Wybór społeczności lokalnych do badań miał charakter doboru *strategic research sites* (Mer- ton 1996; Grabowska i in. 2017a; Grabowska i in. 2017b). Oznaczało to, że wybierając lokalizacje, kierowano się w obu przypadkach kilkoma kry- teriami: (1) nasyceniem wyjazdami i powrotami migrantów na podstawie analizy danych zasta- nych na poziomach gmin i powiatów w wybra- nych regionach Polski⁷; (2) starano się dobrać lo- kalizacje w Polsce, które do tej pory nie były ba- dane w studiach migracyjnych; (3) wykorzystano wcześniejszą wiedzę o skupiskach mieszkańców wybranych miejscowości w Wielkiej Brytanii (np. sokółczanie w Londynie); (4) patrzono na cha- rakter miejscowości wysyłających, na przykład te z kulturą migracyjną i z migracjami o bardziej zindywidualizowanym charakterze. W Harmo- nii wybrano mniejsze miejscowości liczące oko- ło 20 tysięcy mieszkańców: Sokółkę na Podlasiu, Pszczynę na Śląsku i Trzebnicę na Dolnym Śląsku. Szczegółowe informacje dotyczące doboru bada- nych znajdują się w publikacji Jaźwińskiej i Gra- bowskiej (2017).

W projekcie uwzględniono dwie podstawowe ka- tegorie badanych: (1) migrantów i migrantów po- wrotnych oraz (2) niemigrantów, głównie lokal- nych obserwatorów połączonych pośrednio i bez- pośrednio z migrantami oraz tak zwanych lokal- nych ekspertów.

⁷Dane pochodziły z badań ilościowych i jakościowych Cen- trum Studiów Strategicznych z Krakowa dla Śląska i Dol- nego Śląska. Zob. http://www.cds.krakow.pl/kierunek_dolny_slask,85.html [dostęp 14 lipca 2016 r.]; http://www.cds.krakow.pl/kierunek_slask,275.html [dostęp 14 lipca 2016 r.]; GUS nie udostępnia danych migracyjnych na poziomach lokalnych powiatu i gminy, tylko na poziomie wojewódz- twa.

W trakcie wszystkich etapów transnarodowe- go wielostanowiskowego jakościowego badania powtórzonego w projekcie Harmonia przepro- wadzono łącznie 121 wywiadów ze 113 osobami (w tym osiem wywiadów zostało powtórzonych). Po pierwsze to sami migranci, zarówno ci, którzy powrócili do swoich miejscowości, jak i ci, którzy w czasie badania przebywali w Wielkiej Brytanii. Łącznie przeprowadzono rozmowy z 79 migrantami, w tym 44 przebywającymi w UK. Wśród mi- grantów badanych w Wielkiej Brytanii było 18 ko- biet, w wśród migrantów powrotnych badanych w Polsce – 15. Z 8 migrantami powrotnymi (dwoma w Sokółce, trzema w Pszczynie i trzema w Trzeb- nicy) w drugim etapie badań przeprowadzono wy- wiady powtórnie. Osoby te zostały wytypowane do kolejnych rozmów na podstawie analizy wcze- śniej zebranego materiału: ze względu na pozycję zajmowaną w społeczności i cechy osobowościowe wydawały się szczególnie predestynowane do roli nośników społecznych przekazów migracyjnych. Powtórzone wywiady prowadzone były w opar- ciu o odmienne scenariusze i były szczególnie ukierunkowane na problemy, które wyłoniły się w pierwszej fali badań.

Drugą kategorię badanych stanowili tak zwani lo- kalni obserwatorzy – osoby, które bądź z racji roli pełnionej w społeczności lokalnej (np. w lokalnych władzach, w mediach, w instytucjach oświaty), bądź z racji prywatnych związków z migrantami mogły posiadać dużą wiedzę o społecznych prze- kazach migracyjnych oraz wpływie migrantów i migracji na życie społeczności. Jedenastu z nich, określanych przez nas odbiorcami, było powiąza- nych z badanymi migrantami, co miało umożliwić

analizę wpływu konkretnych migrantów, któ- rzy wykazywali się aktywnością w przenoszeniu i wprowadzaniu przekazów migracyjnych w lo- kalnych społecznościach.

Postępowanie badawcze rozpoczęło się od analizy danych zastanych w zakresie nasycenia migracja- mi i powrotami w polskich społecznościach lokal- nych. Następnie przeprowadzono zwiad badawczy w wybranych lokalizacjach. Dzięki zwiadowi oraz przygotowaniu notatek z terenu udało się zbudować wstępną listę kontaktów w Polsce i w krajach migracji (w Wielkiej Brytanii) oraz naszkicować wstępną tak zwaną mapę mentalną miejsc i wyda- rzeń ważnych dla badanych społeczności. Potem przystąpiono do realizacji wywiadów pogłębionych w kolejnych falach badania. Tak skonstruowane po- stępowanie badawcze dało możliwość zastosowania proponowanego przez Fauser (2017) podejścia *mix- -method* w wielostanowiskowym transnarodowym badaniu migracyjnym.

Następnie w projekcie przystąpiono do realizacji pierwszej fali transnarodowego wielostanowisko- wego jakościowego badania powtórzonego w Pol- sce. Po realizacji obserwacji etnograficznych i wy-wiadach przystąpiono do uporządkowania zgroma- dzonych danych i stworzono książkę kodową. Dane stopniowo były kodowane w programie Atlas.ti. W sumie w Harmonii stworzono 213 zanonimizo- wanych kodów.

Materiał podzielono na kategorie: powiązane z na- zwą i charakterem społeczności lokalnej (Sokółka, Pszczyna, Trzebnica oraz lokalni obserwatorzy i in- formatorzy), obecnie trwającą migracją (migranci),

z powrotem z migracji (migranci powrotni). Na- stępnie wstępnie przeanalizowano dane z pierwszej fali badania i przystąpiono do tworzenia narzędzia badawczego do drugiej fali badania z aktywnymi migrantami i ich potencjalnymi odbiorcami z ich sieci kontaktów, ze szczególnym uwzględnieniem kontaktów w miejscu pracy, organizacjach społecz- nych, klubach sportowych czy szkołach. Po doko- naniu selekcji aktywnie działających migrantów wrócono do nich we wszystkich badanych spo- łecznościach i zrealizowano z nimi powtórne wy- wiady pogłębione na podstawie skanalizowanego, uszczegółowionego scenariusza wywiadu dotyczą- cego społecznych przekazów migracyjnych, który powstał na podstawie wypowiedzi zgromadzonych w pierwszej fali badania. Następnie poproszono o odtworzenie sieci kontaktów i zrealizowano wy- wiady z potencjalnymi odbiorcami społecznych przekazów migracyjnych. W kolejnym kroku po- stępowania badawczego dołożono materiał do bazy i zakodowano go w Atlas.ti.

Dopiero po zakodowaniu wszystkich danych w Harmonii zdano sobie sprawę z bogactwa i kom- pleksowości zgromadzonego materiału empirycz- nego. Całościowa baza była czymś więcej aniżeli tylko sumą poszczególnych jej części. Dała możli- wości panoramicznego spojrzenia na relacje mię- dzy migracjami i zmianami społecznymi w spo- łecznościach lokalnych, poprzez działania i do- świadczenia oraz oczami ich różnych uczestników, aktywnych i pasywnych aktorów. Dała możliwość pozyskania nasyczonego, wieloaspektowego mate- riału, który ma nieograniczone możliwości inter- pretacyjne (McLeod, Thomson 2009), a ten artykuł stanowi jedną z takich możliwości analizy.

Społeczności lokalne oczami swoich mieszkańców w jakościowym badaniu powtórzonym

Jakościowe badanie powtórzone, jak już wspomniano, pozwala na uchwycenie relacji między tym, co dzieje się w życiu jednostki a zmianami społecznymi, które toczą się dookoła niej. Powtórzona etnografia jest natomiast soczewką na poziomie mezo – społeczności lokalnej i pomaga uchwycić powiązania jednostki z poziomem makro.

Zmiany w społeczno-lokalnym świecie jego uczestników następujące od wejścia Polski do UE dzieją się w efekcie akcesji, ale i w oderwaniu od niej (Grabowska i in. 2017b; Jaźwińska, Grabowska 2017). Migracje w społecznościach lokalnych nie są z pewnością jedynym przyczynkiem następujących zmian w lokalnym otoczeniu. Naszym celem jest pokazanie, że migracja jest czynnikiem komplementarnym względem szerszych zmian społecznych, jakie zachodzą na poziomie społeczności lokalnych w Polsce.

Kategorie analizy

Przyjętą kategorią analizy w tym artykule będą obserwacje i wypowiedzi mieszkańców badanych społeczności lokalnych zarówno migrujących oraz niemigrujących o tym, jaką rolę w społecznościach lokalnych odgrywają migracje – głównie międzynarodowe, ale także, przy okazji, migracje wewnętrzne. Analizowane są w tym artykule nie tylko wypowiedzi osób, z którymi powtórzono wywiady – co jest typowe dla socjologicznego jakościowego badania powtórzonego, ale również wypowiedzi róż-

nych osób pojawiające się na ten sam temat w odstępie dwóch fal badania, co jest charakterystyczne dla powtórzonej etnografii.

Każda ze społeczności charakteryzuje się swoją unikatową historią, w której przebieg wpisane są procesy migracyjne. Również mieszkańcy każdej z miejscowości inaczej odczytywać będą zmiany zachodzące dookoła i ich oddziaływanie na swoje własne losy. W tym artykule jednostką analizy jest społeczność lokalna widziana oczami jej mieszkańców. Obraz każdej z miejscowości zaprezentowany zostanie oddzielnie. Poruszone zostaną aspekty związane z motywami wyjazdów i ich skalą, motywami powrotów, jak również tym, co migracja powoduje w społeczności lokalnej. Wypowiedzi dotyczyć będą rzeczywistości widzianej dookoła, nie tylko własnych doświadczeń, przy pełnej świadomości, że to doświadczenia i interakcje z innymi właśnie kształtują percepcję otaczającego świata (Berger, Luckmann 2010).

Sokółka oczami swoich mieszkańców

Wyjazdy z Sokółki

Sokółczanie po upadku największej w mieście fabryki okien, będącej lokalnym pracodawcą, obrali strategię przetrwania związane z dłuższymi i krótszymi pobytami za granicą. Powody ekonomiczne stanowią istotny punkt odniesienia w budowaniu motywacji do wyjazdów. Rozmówcy podkreślają to w swoich wypowiedziach:

Bo jednak mimo wszystko, że już 90% ludzi jedzie za tym pieniądzem, żeby poprawić swój status material-

ny, to jest pewien... może nie dla wszystkich, ale ja po prostu przynajmniej tak odczuwałem, że nie traktują nas tam poważnie. [lokalny obserwator / II fala]

Obserwowane są też inne ważne powody do migracji, jak choćby chęć poznawcza – charakterystyczna dla ludzi młodych (Favel 2008).

Tak. To są różni ludzie. Jedni, którzy chcą wyjechać, nawet ci, którzy nie muszą, ale chcą wyjechać i zobaczyć, jak tam jest. Też się z takimi osobami spotkałem. Ciekawi świata. [trener sportowy / I fala]

Długa tradycja migracji międzynarodowych w Sokółce, jak również obecne wyjazdy poakcesyjne są zauważane przez jej mieszkańców. Sokółka jest przykładem społeczności lokalnej o tak zwanej kulturze migracyjnej (Kandel, Massey 2002), gdzie migracja stała się normą społeczną. W Sokółce migracje są zjawiskiem naturalnym do tego stopnia, że doświadczają go w sposób pośredni lub nie wszyscy jej mieszkańcy.

Bo jeszcze jak były wizy, to jeszcze tam tylko ci, co mieli trochę szczęścia lub byli bardziej obrotniejsi. Nie wszyscy. A teraz to już każdy, kto chce i kto nie chce. [lokalny obserwator / II fala]

Wyjazdy i powroty następują płynnie, do tego stopnia, że niezauważalne są poszczególne zmiany zachowań czy postaw mieszkańców, a raczej prawdopodobne jest ich wsiąkanie w istniejące struktury. W pierwszej fali jakościowego badania powtórzonego przepływ mieszkańców między Sokółką a Londynem w interpretacji mieszkańców Sokółki zdawał się być ciągły i systematyczny, a ludzie mieli

dokonywać mobilności w obie strony w takim samym stopniu.

Myszę, że tutaj tak dużo ludzi wyjeżdżało i tak się wyrównało w tej chwili, że w zasadzie tego nie widać. Nie ma tak, że wyjeżdża dziesięć osób, a reszta jest tutaj i jest różnica. Nie. Myszę, że połowa Sokółki była tam i wróciła. A połowa jeszcze jest, tak że to się tak miesza. Myszę, że kultura, pieniądze zarobione tam – to się wszystko tak wyrównuje, że już tego praktycznie nie widać. [trener sportowy / I fala]

W drugiej fali interpretacja skali powrotów jest nieco inna, a one same już nie tak powszechnie zauważane. Wydaje się, że w oczach mieszkańców Sokółki migranci pochodzący stąd zaczynają osiadać i zapuszczać korzenie w miejscach, do których wyemigrowali.

A tu Tadeusz zdecydował się pracować tutaj, otworzyć klub i za pieniądze takie... No, ma jakieś pieniądze z tego, ale pewnie jakieś niewielkie. Kokosów z tego nie ma, nie ukrywajmy. Tak że mówię, z tych kolegów, którzy wyjechali, to tylko on wrócił. Może jeszcze jedną osobę bym wymienił. A wyjechało ich może z dziesięć, moich znajomych. Tak że on jest takim przykładem, że wrócił i coś zaczął robić. [lokalny obserwator / II fala]

Autor powyższej wypowiedzi porusza również kwestie związane z przywożeniem do lokalnej społeczności zasobów mogących ją samą ubogacić. Zasoby te rozumiane są jako społeczne przekazy migracyjne, do których zaliczyliśmy idee i praktyki (Levitt 1998), a w oczach samych mieszkańców często sprowadzają się do pomysłów na pracę (Jaźwińska, Grabowska 2017).

Spoleczne przekazy mieszkańców Sokółki

Ponieważ ludzie wyjeżdżali, chcąc zabezpieczyć swój byt, wracali często z pomysłem na własny biznes, niejednokrotnie inwestując w niego zarobione wcześniej pieniądze.

Większość firm, które tu powstały w Sokółce, mniejszych lub większych, to są na kapitale zagranicznym i na doświadczeniach zagranicznych (...). Przecież tutaj te firmy małe, hydrauliczne, malarskie, wykończenia domów – to wszystko stamtąd. Te tapetowania, te wszystkie... Tam robili to, nauczyli się tego i przenoszą to tutaj. I kto ma mały kapitał, zaczynał sam, potem zbiera ludzi, sam już nie robi, tylko uczy następnych. Tylko my jesteśmy tacy, że nauczysz, to on mówi: ja nie będę dla ciebie pracował, zakładam własne. [lokalny obserwator / II fala]

Efekty migracji z Sokółki widziane z perspektywy późniejszego funkcjonowania na rynku pracy migrantów, na przykład poprzez założenie własnej działalności gospodarczej, są związane z motywami do wyjazdów o charakterze ekonomicznym. Przedsiębiorczość migrantów jest kompletna, jak pokazuje cytata, z wcześniejszymi wzorcami działania. Przedsiębiorczość rozwinięta jako umiejętność jest wartością dodaną do materialnych profitów płynących z zabezpieczenia sytuacji bytowej.

Charakterystyczne, oprócz obserwacji związanych z ubiorem, pojawiających się w niektórych wywiadach, są mentalne zmiany sokółczan pod wpływem wyjazdów, na przykład bycie miłym czy tolerancyjnym.

Myszę, że jest jakaś tam różnica, jaka była kiedyś. No nie wiem. Ludzie mieszkający tutaj jeszcze piętnaście lat temu nie mieli styczności z ludźmi z innych krajów i tak dalej w takim stopniu jak jest teraz. Myszę, że teraz jest bardziej tolerancja, bo dla nich to jest obojętne, czy człowiek jest taki, czy taki. [trener sportowy / I fala]

Nabywanie postawy tolerowania innych narodowości jest procesem długotrwałym i podatnym na opory (Jaźwińska, Grabowska 2017). Migracja z Sokółki, choć występująca w sposób ciągły, zmienia swój charakter. Według powyższego rozmówcy mieszkańcy stali się mili zaledwie kilka lat temu, co może być powiązane z mobilnością, ale także otwarciem na świat poprzez dostęp do nowych mediów. Jednakże z upływem czasu w badaniu można zauważyć nieautentyczność postaw otwartości migrantów w oczach niektórych mieszkańców Sokółki, co powoduje nieufność i opór otoczenia.

Mnie się wydaje, że trochę inaczej. Więcej uśmiechu jest na twarzy, takiej życzliwości. Chociaż też jest... to zależy. Tylko że po roku czasu stwierdziłem, że ta ich [Brytyjczyków] uprzejmość to jest ułuda, to jest na pokaz wszystko robione. [lokalny obserwator / II fala]

Pszczyna oczami swoich mieszkańców

Wyjazdy z Pszczyny

Podczas pierwszej fali badania mieszkańcy Pszczyny nie dostrzegali skali wyjazdów zagranicznych z ich społeczności.

Badacz: Więc zastanawiam się, jak ta skala wyjazdów?

Rozmówca: Nie mam pojęcia. Wiem tylko, że w klasie

Renatki jest jeden chłopiec, który przyjechał z Londynu, że tam mieszkali jakiś czas i to jest jedyna osoba, o której wiem. A tak nie wiem. Nie słyszę o tym, nie widzę, tak że byłam zaskoczona tym, że tutaj jest tak dużo tych osób. Może to są właśnie młodszy ludzie też od nas, z którymi my nie mamy już kontaktu. [artystka / I fala]

Rozmówczyni, której wypowiedź przytoczono powyżej, wydaje się być nawet zaskoczona tym, że migracje z Pszczyny przybrały na sile po rozszerzeniu UE. Z jednej strony jest to podyktowane brakiem osób doświadczających wyjazdu w jej własnym otoczeniu, z drugiej oddaje zjawisko zindywidualizowania migracji poakcesyjnych (Grabowska-Lusińska, Okólski 2009), wskazując jednocześnie, że może ono tak wyglądać ze względu na młody wiek migrujących.

Znaczenie wyjazdów mieszkańców ze społeczności podyktowane jest też relacjami z osobami będącymi poza granicami Polski. Jeśli nawet wyjazdy są zauważone, ponieważ dotyczą bliskiego kręgu znajomych, a kontakty są pielęgnowane w czasie świąt i innych okazji, wyjazdy raczej nie mają negatywnych konotacji.

Badacz: A czy to, że sporo osób wyjechało do Anglii czy w ogóle na Wyspy jakoś zmienia Pszczynę?

Rozmówca: Nie, nie. Tutaj dalej jak się przyjedzie na wakacje albo na święta, jakieś główne święto, wszyscy się zjeżdżają, zawsze jest tak samo. I wtedy właśnie jest fajnie, można sobie wyjść samemu do knajpy i się spotkać... [pracownik banku / I fala]

Ponieważ Pszczyna ze wspomnianych trzech społeczności charakteryzuje się największym stopniem

zindywidualizowania wyjazdów zagranicznych, te mogą dla mieszkańców być niezauważalne. W drugiej fali badania dostrzegana jest nostalgia za Pszczyną z przeszłości, która rozlewa się silnie poprzez grono znajomych migrantów na całą społeczność. Badani rozmówcy opisują swoją tęsknotę za nieobecnymi znajomymi w kategoriach straty.

Zauważalna w drugiej fali badania w Pszczynie była większa otwartość rozmówców na udzielanie różnego rodzaju informacji o społeczności i wpisanych w nią procesach migracyjnych. Zadziało się tak między innymi z powodu zmian, jakie wprowadzono w narzędziu badawczym pomiędzy jedną a drugą falą badania. Skanalizowanie wątków w drugiej fali na te, które okazały się kluczowe po pierwszej fali, odegrało tutaj ważną rolę. Jednak nie tylko techniczne aspekty badania powodowały pogłębioną refleksję czy chęć dzielenia się obserwacjami przez rozmówców. Czas, który upływał pomiędzy falami badania, sprzyjał również pozyskiwaniu doświadczeń społecznych oraz przenoszeniu i uchwyceniu społecznych i kulturowych przekazów migracyjnych (*social remittances*).

Rozmówca: Jaka jest Pszczyna? Pusta.

Badacz: W jakim sensie?

Rozmówca: No w takim sensie, że dużo moich znajomych wyjechało. Po całym świecie się rozjechali na przykład.

Badacz: Czyli ty czujesz ten efekt migracji, że ludzie zaczęli wyjeżdżać.

Rozmówca: Oczywiście, że czuję. Widzę, czuję, jasne.

Badacz: Czy to są znajomi ze szkoły, członkowie twojej rodziny bliższej czy dalszej?

Rozmówca: Członkowie rodziny nie. Raczej znajomi,

koledzy, przyjaciele, koleżanki z ogólnego mojego życia, nie tylko ze szkoły. [właściciel sklepu z dopalaczami / II fala]

Badacz: Co te wyjazdy powodują w Pszczynie, w pani grupie znajomych?

Rozmówca: Powodują uczucie pewnego rozstania i niedosytu. To na pewno. Co nie zmienia faktu, że właśnie przez te wyjazdy bardziej doceniamy te osoby, które wracają. Ewidentnie kto może, bierze wolne. [lokalna obserwatorka / II fala]

Badacz: Ludzie wyjeżdżają za granicę, wyjeżdżają stąd. Co te wyjazdy powodują w Pszczynie?

Rozmówca: Zmniejsza się środowisko koleżeńskie, tak można to nazwać. I coraz więcej młodych ludzi stąd wyjeżdża, gdzie na przestrzeni ostatnich paru miesięcy wyjechało piętnastu moich znajomych za pracę. [lokalny obserwator / II fala]

Jeden z rozmówców oprócz aspektów ekonomicznych wymienianych wśród powodów do migracji całkiem spontanicznie zauważa swobodę przepływu osób w UE. Nie w kategoriach przyczyny, ale zjawiska sprzyjającego podejmowaniu tego typu decyzji.

Swoboda przepływu jest wynikiem zarówno rozszerzenia UE i otwarcia granic, jak też modernizacji i inwestycji w infrastrukturę, która nierzadko dzięki funduszom unijnym się dokonuje. To powoduje, że migracja wpisuje się i jest komplementarna z wcześniejszymi szerszymi zmianami społecznymi.

Pszczyna jest znakomicie skomunikowana, jeżeli chodzi o lotniska. My mamy w bardzo bliskiej odległości dwa lotniska, jedno w Pyrzowicach, drugie pod Krako-

wem w Balicach. Z bardzo dobrym dojazdem, naprawdę. To, to jest kwestia kilku godzin, żeby się przenieść na przykład do Londynu czy z Londynu do domu. Więc to nie jest kłopot. [lokalny obserwator / I fala]

Migracja napędza inwestycje w lotniska. Rozwój transportu lotniczego sprzyja, natomiast, podróżowaniu samolotami jako wygodnym środkiem transportu, a przede wszystkim najmniej obciążającym czasowo. Przekraczanie granic odbywa się również przy korzystaniu z infrastruktury samochodowej, która równolegle, a może nawet bardziej dynamicznie się zmienia.

Pszczyna jest dobrze skomunikowana. Mamy trzydzieści minut do wszystkich autostrad, jakie są w pobliżu. Jak pani wyjedzie, to dojedzie pani i na południe Europy z Pszczyny bez problemu, i dostanie się pani na autostradę, która prowadzi czy na południe, czy na północ. [lokalny obserwator / II fala]

Przy nawet tak zindywidualizowanym podejściu do życia jak w Pszczynie osoby, które ją opuściły, zwykle za nią tęsknią, co może sprzyjać decyzji o powrocie.

Badacz: A jakie są przyczyny powrotów? Dlaczego te osoby wróciły? Skąd pomysł? Albo co było genezą powrotów?

Rozmówca: Wydaje mi się, że to była jakaś nostalgia, jakaś tęsknota, myślę, że może to decyduje. [lokalny obserwator / II fala]

Bo te wszystkie wyjazdy moich znajomych... W naszych rozmowach na Facebooku pojawia się to, że „my na pewno wrócimy”. [lokalny obserwator / II fala]

W interpretacji mieszkańców Pszczyny przywiązanie do miasta nadaje znaczenie wyjazdom. Ludzie, nawet młodzi zaznaczają tymczasowość wyjazdów i chęć powrotu, co wcale nie musi się przełożyć na rzeczywistość. Czasem powrót odkładany jest w czasie, choć jego deklaracja nie traci na sile (Ryan 2016). Bez względu na okres pobytu za granicą Pszczyna jest dla jej mieszkańców miejscem na ziemi.

Społeczne przekazy migracyjne mieszkańców Pszczyny

W odpowiedziach na pytania o tym, co niematerialnego mieszkańcy Pszczyny przywożą z zagranicznego pobytu do swojej społeczności lokalnej, w pierwszym odruchu pojawiają się kompetencje i umiejętności na poziomie samej osoby – że ktoś stał się otwarty, pewniejszy siebie czy po prostu miłszy. Dopiero w kolejnych fragmentach rozmowy pojawiają się wątki oddziaływania tych zmian na lokalne grupy odniesienia, które to zauważają. Wy tłumaczeniem tego może być większe rozumienie otaczającego świata czy wrażliwość ukształtowana doświadczeniem migracji. Sama Pszczyna jest widziana inaczej w drugiej fali jakościowego badania powtórzonego w odniesieniu do fali pierwszej. Cechy społeczne mieszkańców, nawet te, których nie akceptuje rozmówczyni – migrantka w pierwszej fali, w kolejnej są przez nią tłumaczone, zupełnie tak, jakby chciała to w jakiś sposób usprawiedliwić.

Tutaj ludzie są tacy... jakby to określić? Bardziej zamknięci i potrzebują właśnie więcej tego czasu, żeby zaufać drugiej osobie. Mam wrażenie, że spekulują, że jeśli człowiek chce się do nich zbliżyć, to ma do

nich jakiś interes. Że po prostu właśnie brakuje im trochę tego zaufania do ludzi. [artystka / I fala]

Wydaje mi się, że bardzo są tutaj ludzie właśnie nakierowani na pieniądze. Generalnie ma się wrażenie, że w ich życiu chodzi o to, żeby im się wszystko opłacało. Wiem, że to jest straszne uproszczenie i pewnie krzywdzące dla wielu, nie mogę powiedzieć tego o wszystkich ludziach, ale dość często się z tym spotykam. [artystka / II fala]

Rozwijana postawa zrozumienia, empatii zwykle skierowana była w stosunku do lokalnych mieszkańców. Zdarzało się natomiast, że migranci z Pszczyny poprzez doświadczenia migracyjne radykalizowali swoje uprzedzenia do innych.

(...) ale jeśli mam być szczery, to chyba w Anglii stałem się rasistą. [właściciel sklepu z dopalaczami / II fala]

Mieszkańcy Pszczyny w miarę upływu czasu postępowania badawczego i realizacji kolejnych fal zaczęli darzyć nas większym zaufaniem, którego brak w pierwszym kontakcie był o tyle dotkliwy, że objawiał się nawet niechęcią wzięcia udziału w badaniu. Łatwiej było powrócić do rozmówców, niż przekonać ich do pierwszego wywiadu.

Trzebnica oczami jej mieszkańców

Wyjazdy z Trzebnicy

O tym, jak bardzo świeże są wyjazdy zagraniczne z Trzebnicy niech świadczy fakt, że w przeprowadzonych wywiadach we wszystkich wymienionych

wcześniej grupach rozmówców nie odnotowaliśmy ani jednego fragmentu pod kodem *historia migracji międzynarodowych*. W odróżnieniu od Sokółki, która „transplantuje” się do Londynu, trzebniczanie rozjechali się w wielu kierunkach. Mieszkańcy wskazywali co najmniej kilka krajów docelowych wyjazdów z Trzebnicy.

Na zewnątrz są różne kierunki europejskie. W większości słyszałem, jeżeli ktoś z moich znajomych wyjeżdżał z Trzebnicy, to oczywiście na te tradycyjne Wyspy Brytyjskie, ale również Skandynawia. Finlandia, Norwegia, Szwecja. [lokalny obserwator / I fala]

Brak tradycji migracji przed akcesją do UE uwidacznia się wśród trzebniczian nadawaniem wyjazdów do UK masowego charakteru.

(..) no, jak ja wylatywałam z Wrocławia, to było wtedy sześć samolotów z Wrocławia dziennie. Pełniwieńskie. Tyle wtedy ludzi jechało. (...) Wszyscy wyjeżdżali wtedy do pracy. [właścicielka sklepu zoologicznego / I fala]

Co więcej, trzebniczanie dopiero na skutek migracji zaczynają dostrzegać siebie nawzajem w przestrzeniach społecznych.

Będąc na wyspach, ja częściej spotykałem w Belfaście... bo ja byłem akurat w tych okolicach, częściej spotykałem przyjaciół gdzieś na zakupach niż we Wrocławiu czy w Trzebnicy. To była potężna liczba ludzi. [nauczyciel / I fala]

Warto zwrócić uwagę, że w opisach poakcesyjnej migracji z Trzebnicy jednym tchem obok niej samej

mieszkańcy wymieniają Wrocław. Zupełnie tak, jakby Trzebnica funkcjonowała w symbiozie z metropolitalnym Wrocławiem. Uwidacznia się w tym miejscu sypialniany charakter Trzebnicy względem biznesowo-edukacyjnego Wrocławia, gdzie toczy się dzienna część życia.

Osoby wyjeżdżające z Trzebnicy w oczach mieszkańców nie są grupą wybrakowaną, która wypchnięta została lokalnym bezrobociem. To powoduje, że motywy samej migracji nie mogą zostać zamknięte jedynie w ekonomicznych ramach.

Powiem tak: w samej Trzebnicy, żeby nie skłamać, nie mam kontaktu z wieloma osobami, które wrócili. To się gdzieś słyszy, ale myślę, że tak. To są często aktywni ludzie. Bo wyjechali... to nie wyjechali ludzie, którzy byli takimi... bo wyjazd za granicę wymaga bardzo dużo odwagi, bardzo dużo zaangażowania. I to są osoby, które są często bardzo aktywne. To nie są osoby, które nie mogły sobie poradzić... [nauczyciel / I fala]

Zauważalny jest też podziw w stosunku do osób, które podjęły decyzję o migracji. Widać wyraźnie, że migracja w tej społeczności lokalnej nie jest czymś naturalnym, nie ma tam kultury migracyjnej jak w przypadku analizowanej wcześniej Sokółki.

Powroty do społeczności lokalnej przez migrantów są odraczane, a ich plany co do czasu emigracji realizowane w sposób niekonsekwentny. Widać wyraźnie mniejsze przywiązanie trzebniczian do ich miasteczka niż w Sokółce czy Pszczynie.

No, wielu młodych ludzi nie wraca. I to jest też takie... mówią, że wrócą, mówią... jak się rozmawia, rozma-

wiam z młodzieżą, to często padają takie stwierdzenia: a, pięć lat i wrócimy. Tylko że później tam są jakieś związki, tam pojawia się dziecko i tej osobie jest bardzo trudno wrócić. [nauczyciel / I fala]

W kilku wywiadach pojawia się graniczne pięć lat pobytu trzebniczian za granicą, po których człowiek musi wrócić i kontynuować swoje dalsze życie w społeczności, inwestując w nią zgromadzone za granicą zasoby materialne i niematerialne.

Migracja dla mieszkańców Trzebnicy to przede wszystkim źródło do rozwijania kompetencji i umiejętności, na przykład w obszarze przedsiębiorczości. Komplementarna z wcześniejszym nastawieniem na działanie, w oczach mieszkańców, migracja stwarza możliwości do uruchomienia posiadanego wcześniej potencjału. Brytyjskie zarobki w połączeniu z konsekwentnym oszczędzaniem dają możliwość zainwestowania kapitału ekonomicznego w lokalne otoczenie miejscowości pochodzenia.

A część ludzi ma pomysł... wyjechała tam, oszczędzała, ma pomysł wrócić do Polski i wraca (nauczyciel / I fala).

Trzebniczanie i okoliczni mieszkańcy rozwijają swoje miejsca pracy po powrocie z UK, inwestują we własne biznesy, ożywiają lokalną gospodarkę.

Czy jak mam kilku znajomych, nie z samej Trzebnicy, ale z okolic Trzebnicy, takich naprawdę dużo mniejszych miejscowości, którzy spędzili w Anglii pięć-sześć lat, zarobili pieniądze i wrócili, otwierają swój biznes... (nauczyciel / I fala).

Będąc w stanie utrzymać lub nie prowadzoną działalność gospodarczą, trzebniczanie przez cały czas próbują przedsiębiorczości na mikro poziomie. Chwalą się tym potem na zewnątrz, stając się też konkurencyjnymi wobec Wrocławia.

I przede wszystkim mamy konkurencyjne ceny, jeżeli chodzi o Wrocław, bo jesteśmy o pięćdziesiąt procent tańsi. I ludziom się bardziej opłaca nas zamówić z Trzebnicy niż z Wrocławia, nawet jak my tam dojeżdżamy. Bo my też lepiej na tym zarobimy, jak robimy gdzieś tu w Trzebnicy (lokalny obserwator / II fala).

W drugiej fali jakościowego badania powtórzonego zaobserwowaliśmy sentyment do miasta jako takiego, który nie wystąpił w wywiadach z pierwszej fali, co może świadczyć o pobudzeniu refleksyjności wśród mieszkańców Trzebnicy w pierwszej fali badania.

Ja się tu urodziłem i nigdy sobie nie wyobrażałem, że ja kiedykolwiek wyjadę z Trzebnicy do jakiegoś innego miasta poza Trzebnicę, a życie zmusiło, że musiałem wyjechać za granicę. A tam było tyle innych rzeczy, inności, że spowodowało, że tęskniłem za tą miejscowością, tymi ludźmi. Bo to nie tyle za miejscowością się tęskni, tylko za tym, że idąc z PKS-u przykładowo do domu, to ja powiem cztery razy cześć, trzy razy dzień dobry, porozmawiam z ludźmi. I to jest najpiękniejsze (nauczyciel / II fala).

Migracja może powodować w trzebniczianach budzenie się ich przywiązania do miasta i pobudzać do działania na rzecz społeczności. Nie jest to

jednak oczywiste zjawisko, a bardziej złożone niż przywiązanie do tradycyjnej Sokółki czy dbającej o swoją przynależność do tradycji Pszczyny.

Migracja ze swoją dynamiką charakterystyczną dla każdej z miejscowości wtapia się w życie codzienne ich mieszkańców. Tradycyjni sokółczanie, przyzwyczajeni do wyjazdów zagranicznych, w dalszym ciągu funkcjonując dzięki ugruntowanym sieciom migranckim, jako jedyni z omówionych studiów przypadku tworzą transnarodową społeczność lokalną. Pszczyniacy, dla których miejscem na ziemi jest ich miasto, poprzez migrację odkrywają na nowo znaczenie więzi społecznych i rolę najbliższych znajomych, którzy są daleko. Trzebniczanie natomiast najmniej związani ze swoim miastem, swoją lokalną tożsamość budują na działaniach i aktywnościach – zakładaniu firm, rozwijaniu miejsc pracy, które niejednokrotnie pobudzone zostały przez wyjazd zagranicę. Mimo różnic, badane społeczności mają cechy wspólne, na przykład przywiązanie do miasta mieszkańców Sokółki i Pszczyny, indywidualny charakter migracji z Trzebnicy i Pszczyny czy wreszcie efekty migracji z Sokółki i Trzebnicy w postaci rozwijanej lokalnej przedsiębiorczości.

Dyskusja i rekomendacje

Analiza podejścia metodologicznego w postaci transnarodowego wielostanowiskowego jakościowego badania powtórzonego pokazała zarówno słabe, jak i mocne strony zastosowania takiej procedury badawczej. Tabela 1 prezentuje syntetyczne zestawienie argumentów za i przeciw stosowaniu tej metodologii.

To, co wydaje się kluczowe w powyższym zestawieniu, to argument mówiący o tym, że jakościowe podejście podłużne, wielostanowiskowe translokalnego świata społecznego daje możliwość ciągłego i pogłębionego dialogowania pojęć orientujących, uwrażliwiających ze stopniowo gromadzonymi, pogłębianymi w toku badania danymi empirycznymi (Layder 1998). Przykładem takiego otwartego dialogu zaprezentowanego w tym artykule jest podejście do społecznych przekazów migracyjnych (*social remittances*), które stanowiły tutaj instrument nawigujący poznanie niematerialnego oddziaływania migracji międzynarodowych na społeczności lokalne, w sferze norm, wartości, idei, kompetencji i praktyk społecznych.

Podany jako słaba strona argument o wycieraniu się próby w kolejnych falach badania nie musi oznaczać definitywnego zablokowania możliwości rozmowy z badanym. Podejście podłużne pozostawia otwartą drogę do powrotu do rozmówcy po jakimś upływie czasu oraz w kolejnych falach badaniach⁸.

Jakościowe badanie powtórzone, zarówno w formie wielostanowiskowej, jak i skoncentrowane na jednej lokalizacji / miejscu badania, jest podejściem, które może się sprawdzić w badaniach procesów w różnych dyscyplinach i obszarach. Grupą szczególnie wartą badania w sposób ciągły są osoby młode, które wchodzi w dorosłość,

⁸ Pomimo braku kontaktu z niektórymi osobami w II fali badania nieletnich ojców, badaczom udało się porozmawiać z częścią z nich w III fali badania i ustalić przebieg ich trajektorii, zob. Neale i in. (2015).

podejmują swoje pierwsze zawodowe i życiowe wybory w szybko zmieniającym się świecie wobec narastającego ryzyka. Jakościowe badanie powtórzone sprawdziłoby się również w badaniach ewaluacyjnych jako miernik faktycznych zmian zachodzących w efekcie danej interwencji społecznej.

Podłużny charakter badania wymaga organizacji i dyscypliny ze strony badaczy i systematycznego przekazywania informacji o badanych przypadkach innym osobom z zespołu, szczególnie jeśli występuje ryzyko rotacji osób pracujących w projekcie. Konieczna jest też archiwizacja zbiorów danych na potrzeby analiz wtórnych.

Tabela 1. Zestawienie mocnych i słabych stron zastosowania metodologii transnarodowego wielostanowiskowego jakościowego badania powtórzonego

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
Badanie procesów, dynamiki zmian społecznych	Wycieranie próby i trudności utrzymania badanych w postępowaniu badawczym
Poznanie wewnętrznej logiki działania świata społecznego	Budowanie relacji z badanymi (przy okazji) i stopniowe budowanie zaufania badanych do badacza i treści badania
Wchodzenie w głąb, a nie wszczepianie zjawisk społecznych	Wchodzenie w życie intymne badanych
Filtrowanie próby w kolejnych falach badania	Dostępność badanych
Dobór studiów przypadku, które mogą być soczewkami szerszych struktur społecznych	Przemieszczanie badanych w przestrzeniach transnarodowych i trudności w ich uchwyceniu
Możliwość ciągłego dialogu pojęć orientujących, uwrażliwiających z danymi empirycznymi.	Nadrepresztacja historii życiowego sukcesu. Próba udowodnienia w kolejnych falach badania, że nastąpił jakiś postęp, awans itp.

Źródło: opracowanie własne.

Bibliografia

- Berger Peter L., Luckmann Thomas (2010) *Społeczne tworzenie rzeczywistości*. Przełożył Józef Niżnik. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Faist Thomas (2000) *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Fausser Margit (2017) *Mixed Methods and Multisited Migration Research: Innovations from a Transnational Perspective*. „Journal of Mixed Methods Research”, DOI: 10.1177/1558689817702752.
- Favell Adrian (2008) *Eurostars and Eurocities: Free Movement and Mobility in Integrating Europe*. Oxford: Blackwell.
- Glick Schiller Nina (2005) *Transnational Social Fields and Imperialism: Bringing a Theory of Power to Transnational Studies*. „Anthropological Theory”, vol. 5, no 4, s. 439–461.
- Grabowska I. (2016). *Movers and Stayers: Social Mobility, Migration and Skills*. Frankfurt Am Main, New York: Peter Lang.
- Grabowska Izabela, Garapich Michał (2016) *Social Remittances and Intra-EU Mobility: Non-financial Transfers between UK and Poland*. „Journal of Ethnic and Migration Studies”, vol. 42, no. 13, s. 2146–2162.
- Grabowska Izabela i in. (2017a) *Migrants as Agents of Change. Social Remittances in an Enlarged European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Grabowska Izabela i in. (2017b) *Peer Groups and Migration. Dialoguing Theory and Empirical Research*. „Youth Working Papers”, nr 5/2017. Warszawa: SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny – Młodzi w Centrum Lab, DOI: 10.23809/2.
- Grabowska-Lusińska Izabela (2012) *Migrantów ścieżki zawodowe bez granic*. Warszawa: Scholar.
- Grabowska-Lusińska Izabela, Okólski Marek (2009) *Emigracja ostatnia?* Warszawa: Scholar.
- GUS (2016) *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004–2015*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny [dostęp 21 kwietnia 2017 r.]. Dostępny w Internecie: <<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosc/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-emigracji-z-polski-w-latach-20042015,2,9.html>>.
- Jaźwińska Ewa, Grabowska Izabela (2017) *Efekty społecznych przekazów migracyjnych (social remittances) w polskich społecznościach lokalnych*. „Studia Socjologiczne”, t. 1, nr 224, s. 139–165.
- Kałwak Weronika i in. (2017) *Podłużne badanie jakościowe doświadczenia wolontariuszy sprawujących opiekę nad pacjentami w ramach programu profilaktyki powikłań hospitalizacji osób starszych na oddziale chorób wewnętrznych – Projekt Zdrowy Kontakt*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 13, nr 1, s. 32–67 [dostęp 15 maja 2017 r.]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>.
- Kandel William, Massey Douglas (2002) *The Culture of Mexican Migration: A Theoretical and Empirical Analysis*. „Social Forces”, vol. 80, no. 3, s. 981–1004.
- Kiełkowska Marta i in. (2016) *Przeptywy opieki między migrantami i ich starzejącymi się rodzicami – metoda badawcza i przykład jej zastosowania*. „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, t. 3, nr 161, s. 345–368.
- King Hannah, Roberts Brian (2015) *Biographical Research, Longitudinal Study and Theoretisation* [w]: Maggie O’Neil, Brian Roberts, Andrew C. Sparkes, eds., *Advances in Biographical Methods*. London: Routledge, s. 106–123.
- Krings Torben i in. (2013) *New Mobilities in Europe: Polish Migration to Ireland Post-2004*. Manchester: Manchester University Press.
- Layder Derek (1998) *Sociological Practice: Linking Theory and Social Research*. London: Sage.
- Levitt Peggy (1998) *Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion*. „The International Migration Review”, vol. 32, no. 4, s. 926–948.
- Marcus Georg E. (1995) *Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multisited Ethnography*. „Annual Review of Anthropology”, vol. 24, no. 1, s. 95–117.
- Mazzucato Valentina (2008) *Simultaneity and Networks in Transnational Migration: Lessons Learned from a Simultaneous Matched Sample Methodology* [w]: Josh DeWind, Jennifer Holdaway, eds., *Migration and Development within and across Borders: Research and Policy Perspectives on Internal and International Migration*. Geneva: International Organization for Migration, s. 69–100.
- McLeod Julie, Thomson Rachel (2009) *Researching Social Change: Qualitative Approaches*. London: Sage.
- Merton Robert K. (1996) *On social structure and science*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mills Charles W. (1959) *The Sociological Imagination*. Oxford: Oxford University Press.
- Neale Bren (2012a) *Qualitative Longitudinal Research: An Introduction to the Timescapes Methods Guides Series*. „Timescapes Methods Guides Series”, Guide no. 1 [dostęp 14 lipca 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <<http://www.timescapes.leeds.ac.uk/assets/files/methods-guides/timescapes-methods-guides-introduction.pdf>>.
- Neale Bren (2012b) *Timescapes. An ESRC Qualitative Longitudinal Study. Changing Relationships and Identities through the Life Course. Study Overview*. RES 347 25 0003. University of Leeds [dostęp 14 lipca 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <http://www.timescapes.leeds.ac.uk/assets/files/TIMESCAPES_Blueprint.pdf>.
- Neale Bren, Flowerdew John (2003) *Time, Texture and Childhood: The Contours of Longitudinal Qualitative Research*. „International Journal of Social Research Methodology”, vol. 6, no 3, s. 189–199.
- Neale Bren i in. (2015) *Researching the Lives of Young Fathers: The Following Young Fathers Study and Dataset, Briefing Paper no. 8*. „Following Young Fathers Briefing Paper Series” [dostęp 9 maja 2017 r.]. Dostępny w Internecie: <<http://followingfathers.leeds.ac.uk/findings-and-publications/>>.
- Nowicka Magdalena (2015) *Bourdieu’s Theory of Practice in the Study of Cultural Encounters and Transnational Transfers in Migration*. „MMG Working Paper” 15-1, Gottingen: Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity.
- Ritchie Jane, Lewis Jane, eds. (2003) *Qualitative Research Practice*. London: Sage.
- Ruspini Elisabeth (2002) *An Introduction to Longitudinal Research*. London: Taylor and Francis.
- Ryan Louise (2016) *“I Feel I Am a Londoner”: Polish Women and Men Negotiating the Temporal and Spatial Processes of Embedding in London*. Referat zaprezentowany na Seminarium Ośrodka Badań nad Migracjami, 19 kwietnia, Warszawa.
- Ryan Louise, Rodriguez Lopez Magdalena, Trevena Paulina (2016) *Opportunities and Challenges of Unplanned Follow-up Interviews: Experiences with Polish Migrants in London*. „Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research”, vol. 17, no. 2, s. 1–20.
- Saldana Johny (2003) *Longitudinal Qualitative Research: Analyzing Change Through Time*. Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Sandu Dumitru (2010) *Modernising Romanian Society through Temporary Work Abroad* [w]: Richard Black i in., eds., *A Continent Moving West?: EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 271–287.
- Smith Noel (2003) *Cross-sectional Profiling and Longitudinal Analysis: Research Notes on Analysis in the Longitudinal Qualitative Study, ‘Negotiating Transitions to Citizenship’*. „International Journal of Social Research Methodology”, vol. 6, no. 3, s. 273–277.
- Trevena Paulina (2010) *The Polish ‘Intelligentsia’ in London: A Case Study of Young Graduates Working in the Secondary Sector*. Niepublikowana praca doktorska pod kierunkiem dr hab. Wojciecha Łukowskiego, prof. Uniwersytetu w Białymstoku. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Trevena Paulina (2011) *A Question of Class? Polish Graduates Working in Low-skilled Jobs in London*. „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, t. 1, no. 139, s. 71–96.
- White Anne (2011) *The Mobility of Polish Families in the West of England: Translocalism and Attitudes to Return*. „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, t. 37, no. 1(139), s. 11–32.

Cytowanie

Grabowska Izabela, Sarnowska Justyna (2017) *Transnarodowe wielostanowiskowe jakościowe badanie powtórzone w migrujących społecznościach lokalnych*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 13, nr 3, s. 6–28 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>.

Transnational Multisited Qualitative Longitudinal Study in Migrating Local Communities

Abstract: Post-accession migration of Poles observed at the local level is complementary with wider social change of Polish post-communist and post-EU enlargement society. Migration processes are components of soft modernization, well seen through the lens of *social remittances* which stand for all non-material resources such as norms, values, skills, and practices which are transferred between destination and origin. In order to capture them, specific methodology needs to be applied which has been defined in this article as *transnational multisited qualitative longitudinal study* (QLS). The detailed analysis of methodological procedure got illustrated by empirical accounts of social impact of migration on selected local communities in Poland. The application of QLS unlocks window of opportunities for getting an in-depth access to the heart of migratory processes on both meso and micro levels and facilitates the reconstruction of roles of individuals in these processes.

Keywords: Qualitative Longitudinal Study (QLS), transnationalism, multisited research, migration, social remittances